

Ledenbericht

NOVEMBER 2022 / 132E JAARGANG NR. 6 / VERSCHIJNT 6 X PER JAAR

Van de voorzitter

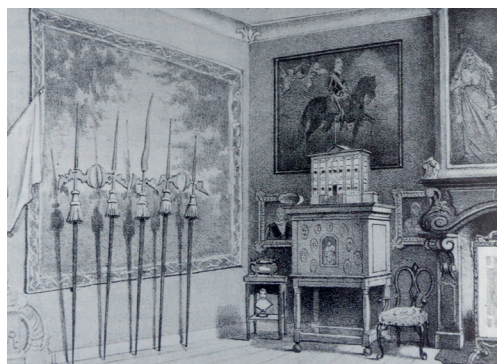
U hebt een bijzonder Ledenbericht in handen. Het is namelijk het laatste dat werd verzorgd door redacteur Michiel van der Mast. 26 jaar lang heeft hij er met ijzeren discipline voor gezorgd dat het Ledenbericht om de twee maanden op tijd verscheen. Bij benadering zijn dat in totaal om en de bij 180 Ledenberichten geweest. Aanvankelijk in stencilvorm en later in de uitvoering zoals we die nu kennen, met tussendoor een verandering in huisstijl. We zijn Michiel heel veel dank verschuldigd voor zijn redacteurschap waaraan hij met verve inhoud gaf. Of het nu ging om het vinden van passende illustraties bij de aangeleverde stukken, dan wel het op zorgvuldige wijze bij een auteur onder de aandacht brengen dat zijn pen-nenvrucht zich voor enige bekorting of taalkundige aanpassing leende.

De redactiepen is inmiddels overgenomen door Jack Monnereau. Hij reageerde enthousiast op mijn oproep in het Ledenbericht van juli en nog deze zomer ging hij ter voorbereiding samen met Michiel aan de slag, met als gevolg dat hij reeds nu in het colofon staat. Jack Monnereau (1956) woont in Den Haag, is ruim veertig jaar werkzaam ten departemente en heeft grote ervaring opgebouwd in het redigeren en digitaal componeren van teksten. We zijn bijzonder content dat Jack het stokje van Michiel heeft willen overnemen en zien uit naar een langjarige samenwerking.

Het Jaarboek 2022 gaat binnenkort ter perse. De redactie heeft weer een aantal fraaie artikelen bijeengebracht en de vertrouwde rubrieken zullen

ons weer laten weten wat er in 2021 allemaal in Den Haag gebeurde. Zo gaan we onder meer lezen over tolpenningen voor de Scheveningseweg, een uniek Haags stadsgezicht, toeristen in Scheveningen tijdens de Republiek, postkoloniale migratie en multiculturaliteit in naoorlogs Den Haag, de tuin van het Van Wassenaer Obdam-huis in de hoek van de Kneuterdijk en nog veel meer. Het Jaarboek verschijnt op donderdag 15 december, waarna het dankzij onze trouwe bezorgers de weg naar uw brievenbus zal vinden.

Vaste rubriek in het Jaarboek is het jaarverslag van het Haags Historisch Museum en wel sinds 2016, het jaar waarin Die Haghe en de Vrienden van het HHM samengingen. Het museum ligt sindsdien na aan ons verenigd Vriendenhart, want wie onderschrijft dat inzicht in het heden niet mogelijk is zonder kennis van het verleden, beseft dat ons Haags Historisch Museum daartussen de onmisbare schakel vormt. Bovendien werd Die Haghe er in 1890 opgericht, toen daar nog het

Het Gemeentemuseum in 1888

AGENDA

13 DECEMBER

Bezoek aan het depot
van het Haags Historisch
Museum

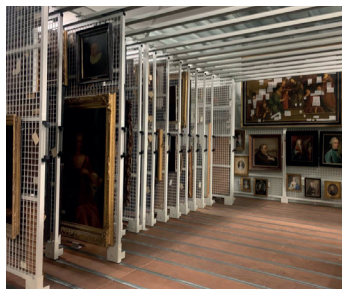
Haags Gemeentemuseum gevestigd was. We zijn daarom bijzonder verheugd dat het college van B&W het plan tot renovatie van het museum heeft opgenomen in het coalitieakkoord en in de meerjarige investeringsbegroting. Het behoeft nog de instemming van de gemeenteraad en onze vurige wens is dat die gaat worden verkregen. Het zou mooi zijn als dat zo spoedig mogelijk gebeurt, of althans uiterlijk in de raadsvergadering van 9 februari 2023. Want dan is het op een paar dagen na precies 140 jaar geleden dat de raad op 6 februari 1883 instemde met het voorstel van B&W om de Sint Sebastiaansdoelen, waarin van 1846 tot 1882 de arrondissementsrechtbank was gevestigd, te verbouwen en in te richten als...museum.

Henk Grootveld

Activiteiten

Bezoek aan het depot van het Haags Historisch Museum

Het Haags Historisch Museum biedt ons als leden van Die Haghe de mogelijkheid om een bezoek te brengen aan het externe depot van het museum. De collectie telt zo'n 11.000 objecten waarvan slechts een klein gedeelte getoond kan worden in het museumgebouw. De overige objecten worden met zorg bewaard in een extern depot van de firma Hizkia op het Forepark.

Enkele museummedewerkers leiden u rond. Zij zullen laten zien hoe verschillende typen objecten geconserveerd worden en tonen enkele bijzondere stukken die, bijvoorbeeld vanwege de kwetsbaarheid, niet permanent getoond kunnen worden in het museum.

Vanwege de beperkte ruimte in het depot kunnen maximaal 15 personen rondgeleid worden.

NB: De bijeenkomst is alleen toegankelijk voor leden van Die Haghe.

Datum: dinsdag 13 december

Aanvang: 10.00 uur (koffie / thee vanaf 9.45 uur)

Duur: ca. 1 uur

Locatie: Depot Hizkia, Wolga 16, Den Haag (Forepark)

De locatie is bereikbaar met OV maar men moet dan wel nog een kilometer lopen. Het is wel de meest handige manier om er te komen. Er is parkeergelegenheid op het terrein van Hizkia, maar die is beperkt. Bekijk of het mogelijk is samen in een auto te komen.

Aanmelden

- Via het mailadres: activiteiten@haagsegeschiedenis.nl
- Betaling van uw deelnemersbijdrage op rekeningnummer NL 49 INGB 0000 0717 91 t.n.v. Geschiedkundige Vereniging Die Haghe.
- Bevestiging van uw deelname volgt per e-mail.
- Wanneer er geen plaats meer is, wordt dat eveneens per e-mail kenbaar gemaakt.
- Belangrijk! Geen bericht van ons gekregen? Kijk dan voor de zekerheid bij uw spamberichten.
- Mocht u nog vragen hebben stuur dan een e-mail naar ons bestuurslid Tiemen Brill: activiteiten@haagsegeschiedenis.nl.

Nieuws uit het HHM

Goed nieuws! Vrijdag 16 september jl. presenteerde het nieuwe college van B&W haar coalitieakkoord en tot onze grote vreugde is ons renovatieplan opgenomen in het akkoord en in de meerjarige investeringsbegroting van de gemeente.

Dit goede nieuws betekent heel veel voor ons. Samen met de gemeente, met architectenbureau DP6, met onze Raad van Bestuur, met onze stichting Steunfonds en met onze businessclub het Sebastiaangenootschap gaan we de komende jaren een enorm positieve uitdaging tegemoet.

Afgelopen jaar is de afdeling Monumentzorg nauw betrokken geweest bij de ontwikkeling van het ontwerp voor het vernieuwde museum. Met name de nieuwe entree aan het Tournooiveld en de overkapping van de binnenplaats is met hen doorgesproken. Een formeel akkoord van de Welstandscommissie moet nog komen en ook de Gemeenteraad moet de begroting van de renovatie nog goedkeuren. Het museum ziet deze stappen met vertrouwen tegemoet, maar kan wel iedere steun hiervoor gebruiken, ook van de leden van Die Haghe.

De nieuwe entree aan het Tournooiveld

Op naar een museum dat 'hét stadsmuseum van Nederland' wordt, een museum waar alle Hagenaars en Hagenezen trots op zullen zijn!

Publicaties

De H. Antonius Abtkerk in Scheveningen

Wie voor het eerst het sobere kerkgebouw op de hoek van de Kerklaan in Scheveningen binnengaat, wordt verrast en mogelijk overweldigd door de kleurenpracht en de symboliek van het interieur. Het is nauwelijks te bevatten wat je daar allemaal te zien krijgt. Om dit bijzondere kunstwerk van de katholieke eredienst te begrijpen, geeft de auteur een uitgebreide toelichting, zowel op de ontstaansgeschiedenis als op de verbeelde symboliek.

De voorgeschiedenis begint in feite bij de Reformatie, toen de Oude Kerk van Scheveningen bestemd werd voor de protestanten. Tot in de 19de eeuw waren katholieke Scheveningers aangewezen op huis- en schuilkerken in Den Haag. Pas in 1833 kregen ze toestemming voor een eigen kerkgebouw: het Antonius Abtkerkje aan de Kerkwerf, tegenover de Oude Kerk. In 1857 werd aan het 'Hoge Voetpad' (langs de Scheveningseweg) de neogotische Antonius Abtkerk gebouwd. Toenemend ruimtegebrek, maar ook bouwvalligheid leidden tot

Mozaïek biddende Scheveningers

ideeën over een nieuw kerkgebouw. Dat had nog wel wat voeten in de aarde. Een aantal ontwerpen werd door de gemeente afgewezen vanwege een al te uitbundige rooms-katholieke uitstraling. Men vond dat blijkbaar niet passen in de overwegend protestantse omgeving.

Het ontwerp van Joseph en Pierre Cuypers werd in 1925 wel goedgekeurd. De architecten hadden begrepen dat met een veel soberder exterieur en een bijna calvinistische uitstraling de kans op goedkeuring zou toenemen.

Zij ontwierpen een kerkgebouw met een 51 meter hoge toren en een zadeldak van 27,8 meter in de stijl van de Nieuwe Zakelijkheid. Voor het interieur werkten ze samen met de kunstenaar Anton Molkenboer voor wat betreft de decoraties (glas-in-lood, mozaïeken en muurschilderingen) en voor het smeedwerk met G.J.E. en Leo Brom. Zo ontstond een 'Gesamtkunstwerk' geheel passend in de tijd van het rijke roomse leven.

Het meest in het oog springend, al bij binnenkomst, is het gedenkmozaïek dat achter het hoofdaltaar te zien is. Het herinnert aan de wonderbare gebedsverhoring, toen in 1848 de cholera veel slachtoffers maakte in Scheveningen. De toenmalige pastoor beval een nieuw gebed aan en vanaf dat moment stopte de epidemie, werden er geen mensen meer ziek en genazen de zieken. Dit lokale voorbeeld van de kracht van het gebed werd door het kerkbestuur aangewezen als onderwerp voor de schildering achter het hoofdaltaar. Anton Molkenboer overtuigde het kerkbestuur echter om geen muurschildering maar een mozaïek aan te brengen, waarvoor hij een Parijs atelier inschakelde dat glassteentjes uit Murano (Italië) gebruikte. Voor de figuren op de afbeelding poseerden Scheveningse modellen uit de parochie, in lokale klederdracht. Ook de vrouw en dochters van Molkenboer hebben model gestaan.

Molkenboer kreeg ook de opdracht voor de mozaïeken in de Maria-apsis en de Jozef-apsis, evenals voor de kruisweg-mozaïeken in de traveeën aan weerszijden en het Engelen-mozaïek boven de hoofdingang van de kerk. In een toelichting op zijn mozaïeken vertelde Molkenboer dat alle kleuren die hij toepaste een eigen betekenis hebben. Bij de kruiswegstaties omschreef hij die als volgt: grauw zijn de mensen, wit-groen de engelen, wit-purper Christus (onschuld), groen het kruis (hoop), zwart de bestaande wereld, blauw de golven, rood de bloedige tranen, goud het fond der victorie en verhevenheid. Molkenboer maakte eveneens de ontwerpen voor 73 glas-in-loodramen, waarvan 36 lange ramen in het schip van de kerk. Dat deed hij samen met de Rotterdamse kunstschilder Christiaan de Moor en in overleg met de architecten. Alle glas-in-loodramen zijn vervaardigd door Lou Asperslagh in het Haagse St Sylvesteratelier. Deze kunstnijverheidswerkplaats in de Tollensstraat was in 1923 door Lou Asperslagh opgericht. De 36 lange ramen zijn zo ontworpen dat steeds drie ramen één geheel vormen. In elk van deze twaalf raampartijen symboliseert het gekozen bloemmotief een christelijke deugd, die weer verwijst naar de kruiswegstatie die zich daaronder bevindt.

Net als bij het decoratieve werk van Molkenboer geldt ook voor het kerkmeubilair dat het accent ligt op de symbolische betekenis, met

name van het H. Sacrament. Brons Edelsmederij in Utrecht kreeg de opdracht voor de drie altaren, de preekstoel en de twee communiebanken. Daarnaast hebben ze de bronzen kapelhekken, kandelaars en godslamp ontworpen en vervaardigd. Deze edelsmederij was gespecialiseerd in het maken van edel- en siersmeedkunst voor rooms-katholieke kerken en heeft dat bijna 100 jaar gedaan (tot 1961).

Het hoogaltaar bestaat uit een monumentaal altaar-kruis omgeven door zes kandelaars in fraai gestileerde vormgeving. Tegen de altaar-tombe is een beeldengroep geplaatst van Christus en de vier evangelisten. Het Maria- en Jozef-altaar zijn door Brons in dezelfde stijl ontworpen, met uitzondering van het Mariabeeld dat nog afkomstig is uit de oude neogotische kerk. Tot het kerkmeubilair behoren nog andere objecten, overgekomen uit het oude neogotische kerkgebouw of uit andere parochiekerken die inmiddels zijn opgeheven.

Een opmerkelijk overblijfsel uit het rijke roomse leven is het vaandel van de rooms-katholieke Slagerspatroon-vereniging H. Antonius Abt. Sint Antonius, de patroonheilige van de slagers, wordt veelal afgebeeld met een varkentje, verwijzend naar het recht van de verpleegorde der Antonieten om hun varkens vrij te laten rondlopen in steden en dorpen.

Sinds 2005 staat op het Jozef-altaar de H. Antonius Abt-icoon, die verwijst naar de recente geschiedenis van de parochies in Scheveningen. Oorspronkelijk omvatte de parochie van de H. Antonius Abt een groot grondgebied van de gemeente Den Haag, te weten het duin- en bosgebied van Wasseenaar tot Loosduinen. De eerste aanpassing kwam in 1899 toen de H. Agnes parochie aan de Beeklaan werd gesticht. De tweede aanpassing kwam in 1912: vanwege de bebouwing van het Renbaankwartier en het Belgisch Park werd de Onze-Lieve-Vrouwe van Lourdes parochie gesticht. De derde grote aanpassing kwam toen het Statenkwartier en het Geuzenkwartier werden bebouwd. In 1916 werd de Martelaren van Gorcum parochie gesticht die uiteindelijk een kerkgebouw kreeg aan de Stadhouderslaan. Inmiddels zijn diverse parochies opgeheven en zijn de kerkgebouwen gesloopt of van functie veranderd. Op de icoon is een afbeelding te zien van drie kerkgebouwen, naast de H. Antonius Abt kerk, ook die van Onze-Lieve-Vrouwe van Lourdes en de Martelaren van Gorcum, als symbool van hun samengaan in de nieuwe parochie Maria Sterre der Zee.

Het boek van Maltha bevat een schat aan gegevens over dit bijzondere kerkgebouw. Na een eerste bezoek aan de H. Antonius Abtkerk geven de vele illustraties en beschrijvingen nadere verdieping. Met de prachtige foto's kan iedereen van nabij bekijken wat in de kerk soms alleen van een afstand is te zien. Het roept dan zeker de wens op om nog maar eens het kerkgebouw te bezoeken om ten volle te kunnen begrijpen wat daar getoond wordt en de bijzondere schoonheid van deze kerkelijke kunst te ervaren.

Bart Maltha, *De H. Antonius Abtkerk in Scheveningen*, Hilversum 2022 (Uitgeverij Verloren), ISBN 9789087049799, 240 pp., prijs € 30

Irene van Geest

Op zoek naar een vergeten kerkhof

Het is een onderwerp dat niet meteen warme gevoelens oproept. Het woord 'graven' uit de titel van het te bespreken boekje kan op twee manieren worden uitgelegd, en beide zijn hier ook van toepassing: het graven als activiteit en graven als begravingen. De fraai uitgevoerde publicatie *Graven onder de Haagse Toren* verhaalt over met

name de opgravingen die de Haagse archeologische dienst in 2017 aan weerszijden van de Grote of Sint Jacobskerk heeft uitgevoerd. Daarbij realiseert de lezer zich met verbazing dat we hier te maken hebben met een groot kerkhof rond de Grote Kerk dat ondergronds nog wel bestaat, maar waarvan bovengronds geen spoor meer te bekennen is. We hebben het dan over een kerkhof dat vanaf het eind van de dertiende eeuw in gebruik was en waar rond 1680 de laatste graven werden gedicht. In totaal gaat het om duizenden en misschien zelfs tienduizenden graven. Bovengronds was daar ook in vroeger eeuwen niet veel aan te zien, want de graven werden niet door een grafsteen of anderszins gemarkeerd. Buiten de kerk werd dan ook de 'gewone' Hagenaar ter aarde besteld, terwijl binnen de veilige kerkmuren de meer welgestelden van hun eeuwige rust genoten. De laatste categorie werd vaak wel van een kostbare grafsteen voorzien, terwijl men voor sommige hoogwaardigheidsbekleders zelfs een monumentaal grafmonument oprichtte. Binnen in de kerk gingen de begravingen trouwens nog veel langer door dan buiten. Pas in 1829 verbood de Rijksoverheid het begraven binnen de kerk. De opgravingen die in 2017 buiten de kerk werden uitgevoerd, hebben bijzondere gegevens aan het licht gebracht. Zo ontdekte men dat vrijwel alle doden in houten kisten zijn begraven, al was daar meestal niet veel meer van over. De meeste skeletten lagen met het hoofd in het (noord) westen en hun voeten in het (zuid) oosten. Ze waren volgens de gebruikelijke christelijke manier ter aarde besteld, met als uitgangspunt dat op de dag van het Laatste Oordeel alle doden geacht werden op te rijzen uit hun graf om meteen de blik te richten op het oosten, waar het licht van de terugkerende Christus zich over de aarde verspreidde. In dit licht bezien is het eigenlijk merkwaardig dat de begravenen vaak weinig rust werd gegund. Graven werden geregeld geruimd en de resterende skeletdelen verzamelde men in kniekelpotten. Op het kerkhof rond de Grote Kerk werden bovendien kisten boven elkaar begraven, soms wel vier lagen dik. Dat zal een gemakkelijke wederopstanding niet bevorderd hebben. Overigens waren de (dure) graven binnen de kerk geen beter lot beschoren. Bij archeologische opgravingen in 1987 en 2007 zijn in het koor en de kooromgang meer dan honderd grafkelders en eenvoudiger graven gevonden, waarvan een groot deel geruimd bleek te zijn. Onder de zuidbeuk vonden archeologen een grote uit 1738 stammende grafkelder, die vol was gestort met schedels en botten. Bovendien liggen de grafstenen inmiddels niet meer op hun oorspronkelijke plek en zijn sommige als decoratie aan de muren bevestigd.

Graven onder de Haagsche Toren is gelukkig geen saaie opsomming van vondsten en grondsporen, maar een uiterst boeiend verhaal over een stukje verborgen en vergeten

Haagse geschiedenis. Daarbij wordt kort het ontstaan van het dorp Die Haghe uit de doeken gedaan, en wordt ingegaan op tal van interessante zaken rond ziekten, dood en begraven. Aan de skeletten is bijvoorbeeld soms af te lezen aan welke ziekten de Haagse overledenen hebben geleden, zoals rachitis, syfilis en mogelijk ook malaria. Met behulp van DNA-technieken is geprobeerd om te achterhalen hoe de familieverhoudingen waren van enkele doden die gezamenlijk werden begraven. De auteurs van deze publicatie, die hun sporen op publicitair gebied al ruimschoots hebben verdiend, staan garant voor een uiterst boeiende tekst. Tegen een vriendelijke vergoeding kan men in het bezit komen van een schitterend geïllustreerde uitgave. Ik zou die kans zeker grijpen. Voor het te laat is...

Evert van Ginkel, Monique van Veen en Andjelko Pavlovic, *Graven onder de Haagsche Toren. Opgravingen van het kerkhof rond de Grote Kerk*, uitgeverij De Nieuwe Haagsche in samenwerking met de Gemeente Den Haag, 2021, 92 pp., prijs € 13,50.

Robert van Lit

Nieuwe leden

dhr. W.R.A. Bakker, mw. M.E.W. Boers-Goosens, mw. Y. Daverveldt, dhr. S.M.H. Janssen, dhr. H.R.J. van der Kluit, M. Moonen, dhr. J. van der Togt, mw. V.M. Veenvliet, mw. N. van der Velden-Bos, mw. L. Verveld

Het bestuur van Die Haghe is als volgt samengesteld:

Voorzitter

dhr. H.C. Grootveld

Secretaris

dhr. A.Th.A. Roodnat

Penningmeester

dhr. W.K.H. Berghuis

Leden

mw. R. Bilkes
dhr. T. Brill
mw. L.M. Plezier

Secretariaat

Calliopestraat 24
2511 GH Den Haag
e-mail:
secretaris@haagsegeschiedenis.nl

Financiën

Rekening NL49 INGB 0000.0717.91 t.n.v.
Geschiedkundige Ver Die Haghe

Info ledenadministratie en opgave nieuwe leden

dhr. E.B. de Vries
Hoefbladlaan 68
2555 EH Den Haag
administratie@haagsegeschiedenis.nl

Redactieadres Ledenbericht

Cornelis de Wittlaan 168
2582 CM Den Haag
e-mail: j.monnereau@kpnmail.nl
Redacteur Ledenbericht
dhr. J. Monnereau

Website Die Haghe:

www.haagsegeschiedenis.nl

Jaarboek Die Haghe

Voor aanwijzingen auteurs en inzenden van kopij:
secretaris@haagsegeschiedenis.nl

Contributie/Opzegging

Bij opzegging van het lidmaatschap in de loop van het verenigingsjaar blijft de contributie voor dat jaar verschuldigd. Zie Statuten op website Die Haghe